

Demokratisk socialism: Ett historiskt misslyckande och dess förklaring

Bo Rothstein
Statsvetenskapliga institutionen
Box 711
SE 405 30 Göteborg
Bo.Rothstein@pol.gu.se

Publicerad i Häftet för Kritiska Studier 2008 nr 5 (vol. 197).

Demokratisk socialism: Ett historiskt misslyckande och dess förklaring

”På spaning efter den socialism som flytt”

Ibland när jag är ute och reser kommer jag förbi ”socialistisk bokhandlar” – det kan vara socialdemokratiska boklådor eller sådana som drivs av organisationer och partier till vänster om socialdemokratin. Nu senast var det i London, en rätt så välsorterad bokhandel på Gower Street. Jag gör då ibland följande experiment – stiger in och börjar prata med dem som säljer dessa böcker om mitt intresse för ”democratic socialism”. De brukar nicka inkännande (”how interesting”). Därefter frågar jag om de har några böcker som beskriver hur ett sådant system skulle se ut och hur det är tänkt att fungera. Varje gång möts jag av stor förvirring, pinsamma ursäkter eller bara milt oförstående. Någon sådan litteratur finns inte – det senaste och nu hopplöst daterade verket är Alec Noves *The Economics of a Feasible Socialism* som utgavs innan Sovjetsystemet kollapsade (Nove 1983). Ledande internationella vänstertidskrifter som t ex *New Left Review* är också sedan länge renons på detta slags analyser.

Efter mer än etthundra års intensiva diskussioner, politisk mobilisering och intellektuell energi så står den demokratiska vänstern inför vad som måste betecknas som ett närmast totalt misslyckande. Decennier av marxistiskt och med marxismen närbesläktat teoretiserande har när det gäller att åstadkomma något som liknar demokratisk socialism misslyckats.

Nyvästern som uppstod i slutet av 1960-talet som en utmaning mot en som man uppfattade det förstelnad och trött europeisk socialdemokrati står idag i realiteten utan något politiskt alternativ till den liberala kapitalismen (Pollin 2007).¹ Vänstern är mot det nationella och det globaliserade kapitalets makt i alla dess former (”bekämpa kapitalets makt”) men vad som skulle kunna komma dess ställe har närmast formen av ett stort svart hål. ”En annan värld är möjlig” lyder slagordet men till frågan om vad hr denna andra värld skall fungera och vad den kan komma att innehålla står man i de stora frågorna tomhänt. Som Göran Therborn framhållit är även de mest ambitiösa arbetena inom denna vänsterinriktning i avsaknad av en fungerande social teori (Therborn 2007, s.107). Går man till de europeiska socialdemokratiska

¹ och verkar väl idag lika trött...

partiernas program så skall man finna ett nollresultat – ingenstans återfinns några idéer till hur den nuvarande kapitalistiska ekonomiska ordningen skulle kunna ersättas med något annat.² Att bevara och möjligen finslipa lite på den existerande välfärdsstaten är så långt ambitionerna verkar sträcka sig. Går man till det svenska Vänsterpartiets aktuella programmatiska skrifter så skall man finna att frågan även där spelar en synnerligen undanskymd roll. På partiets hemsida kan man numera läsa att följande: ”*vi har ingen färdig ritning vare sig för hur vi ska nå fram till det socialistiska samhället eller hur det ska vara uppbyggt*”. Efter att ha varit igång i snart 100 år som ett *socialistiskt* parti, det vill säga ett parti som faktiskt säger vilja genomföra ”socialismen” så vet man alltså fortfarande inte vad det är. I den programbok som författats av den gruppering som utmanat det nuvarande vänsterpartiets ledning återfinns inte heller något som kommer i närheten av hur en fungerande ekonomisk demokrati skulle kunna se ut (Rosén 2006)

LO:s hemsida listar ett tjugotal punkter under rubriken ”Viktiga områden” men inget handlar om ekonomisk demokrati, löntagarfonder eller demokratisk socialism. Likadant är det på socialdemokraternas hemsida, inte en stavelse om dessa frågor under rubriken ”vår politik från A till Ö”. I de ”politiska riktlinjer” som partiet antog på sin kongress 2005 hittar man inget om demokratisk socialism eller ekonomisk demokrati. ”Demokratisk socialism” beskrivs i partiprogrammet som en förverkligande av liberalismens grundidéer om ökade möjligheter för den enskilda individen att förverkliga sina egna livsprojekt men ingenting står att finna om hur en ny ekonomisk ordning skulle kunna se ut. Problemet är ingalunda begränsat till vår del av världen då samma sak förefaller ha hänt med fackföreningsrörelsen i länderna i södra Afrika (Pitcher 2007).

Detta är naturligtvis ingenting annat än ett alldeles fenomenalt politiskt och framförallt intellektuellt nederlag för den politiska vänstern. Betänker man hur många tidskrifter och böcker som getts ut under åren och hur många seminarier som hållits är detta nollresultat närmast häpnadsväckande. Detta misslyckande skall inte minst ses i ljuset av att, som Göran Therborn nyligen formulerat saken ”socialism and communism exercised a powerful attraction of some the most brilliant minds of the 20th century” (Therborn 2007, s. 63). Än mera märkligt är att det vad jag kunnat finna inte alls förs någon självkritisk diskussion inom den politiska vänstern för att förklara vad detta grandiosa misslyckande kan bero på. Istället

² En genomgång av vad som finns på nätet hos Tyska SPD, New Labour samt de socialdemokratiska partierna i de nordiska länderna.

ägnar man sig åt allehanda bortförklaringar (falskt medvetande igen...), konspirationsteorier, besvärjelser om ”globaliseringen” eller så har man övergått till att syssla med postmodernistisk identitetspolitik.

Den undergörande konspirationsteorin

Kanske ser man detta problem tydligast hos vänsterns nya kelgris – den kanadensiska journalisten Naomi Klein och hennes nya bok *Chockdoktrinen*. Dess ställning inom den intellektuella vänstern i Sverige i kan kanske kan bäst illustreras med vad som stod på Dagens Nyheters kultursida den 15 december 2007. Kulturredaktionens alla kritiker fick då uppdraget att rekommendera årets bästa bok till läsarna och inte mindre än tre (Stefan Jonson, Ulrika Kärnborg och Sverker Lenas) pekade ut just Kleins bok.³ Om vi bortser från den ofrivilliga komiken i detta är det mest intressanta med Kleins bok att den är helt renons på alternativ till den nyliberalism som hon kritiserar. Hennes teori är enkel – när det uppstått politiska kriser som t ex i Polen efter kommunismens fall i slutet av 1980-talet eller efter flodvågen som drabbade New Orleans, så har den extrema marknadsliberalism som förknippats med den amerikanske ekonomen Milton Friedman kunnat fira triumfer och nått stora politiska framgångar. Klein demoniserar dessa i mitt tycke tämligen triviala och beskedliga tänkare med anklagelsen att de har utnyttjat politiska och ekonomiska kriser för att få gehör för sitt program om marknadens primat (därav namnet på boken).⁴ Men denna idé är ju klassisk marxistisk och leninistisk vänsterpolitik, dvs att det är just vid en ekonomisk kris som det är möjligheter att genomföra radikala (revolutionära) förändringar. Den fråga som vänstern borde ställa sig och som Klein inte alls skriver om, är att nyliberalism kunnat fira sina triumfer därför att vänstern i dessa lägen helt saknat ett gångbart politiskt alternativ för hur ekonomin och produktionen skulle organiseras. När hon på några få rader i denna nära sexhundra sidor tjocka bok beskriver ett möjligt alternativ blir det både patetiskt och okunnigt, för att inte säga genomflummigt. Det polska Solidarnosc skulle enligt Klein istället för marknadsliberalism modell Friedman kunnat valt den typ av ”democratic socialism” som finns i det skandinaviska länderna med ”democratically run workplaces” (Klein 2007, s. 636). Man undrar faktiskt var på planeten Klein befunnit sig på när hon skrivit detta? Så mycket för

³ Ett seminarium i Göteborg om Kleins bok för någon månad sedan anordnat av ABF drog drygt 200 personer.

⁴ Dessutom är idén om att stora ekonomiska förändringar oftast bara kan genomföras efter kriser inte Milton Friedmans utan Mancur C. Olsons. Se främst dennes bok *The Rise and Decline of Nations*.

kulturvänsterns syn på vad som renderar till utmärkelsen ”årets bästa bok” . Om detta är vad den intellektuella vänstern har att komma med som politisk analys i dagsläget så står den tomhänt på politiska alternativ. Vänstern är framförallt MOT (globaliseringen, kapitalismen, marknadskrafterna, Milton Friedman, patriarkat, etc etc) men man undrar vad är den för och hur kan det tänkta alternativa socialistiska samhället skall se ut? Tystnaden är närmast öronbedövande. Om man inte går till den mera identitetbaserade delen av vänstern förstås. Här har det personliga kommit att bli politiskt på ett alldeles nytt och, det måste medges, oväntat intressant sätt. Nyligen publicerade de två queer-teoretikerna Athena Farrokhzad och Tova Gerge en artikel på Aftonbladets kultursidor⁵ med rubriken ”Queer är socialism”. De hävdar, faktiskt på fullt allvar, att *”eftersom det marknadsekonomiska systemet är helt avhängigt en ständig förnyelse av arbetskraft ordinerar den obligatorisk heterosexuallitet för alla, för att säkra reproduktionen och därmed hålla produktionen rullande”..... och ifall den heteronormativa monogamin med dess system av ägande, konkurrens och investering mest liknar ett börsnoterat företag, är queer ett försök att kollektivera sexualiteten eller avskaffa den som valuta.*” Man får väl önska den nya identitetsvänstern lycka till i att mobilisera massorna och genomföra socialismen med denna politiska strategi som grund.

Har då kapitalismen slutligen segrat?

Det finns naturligtvis skäl till detta sakernas tillstånd. Kapitalismen har varit en ekonomisk tillväxtmaskin av ett unikt historiskt slag. Tvärtemot vad många tänkte för inte så väldigt länge sedan har den visat sig väl kunna samexistera med den representativa demokratin och med mänskliga rättigheter. De försök att ersätta systemet som prövats har dessutom inte varit särskilt framgångsrika. Den europeiska vänsterns hårda och dyrköpta läxa har varit att förstatligande av produktionen inte riktigt visade sig vara detsamma som ekonomisk demokrati. Varken i det forna Sovjetsystemet (som ju finns kvar på Kuba och i Nordkorea) i olika former av statligt ägande i väst har förstatligande av produktionsmedlen kommit att infria idealen om ekonomisk demokrati. Olika former av medbestämmande som genomförts i t ex Tyskland och i de nordiska länderna har inte heller de infriat de löften som en gång gavs, t ex då Olof Palme i den svenska riksdagen utmålade Medbestämmandelagens införande som

⁵ Aftonbladet 17 mars 2008

en historisk demokratireform. De flesta syns nog numera att det var ett "overstatement" för att uttrycka det hela lite fint.

Det kanske mest intressanta försöket på att introducera någon slags ekonomisk demokrati som finns i världen är ändå kanske de svenska löntagarfonderna som infördes av regeringen Palme 1984 och avskaffades av regeringen Bildt i början av 1990-talet. Det var, i den form det slutliga förslaget fick, kanske inte ett särskilt radikalt förslag. LO och partiet genomförde något som inte mycket liknade Rudolf Meidners ursprungliga förslag, särskilt inte vad gäller maktfrågorna. Men skälet till att man backade vad gäller förslaget radikalitet föreföll vara att ju längre diskussion höll på, desto mer förlorade förslaget stöd inom den egna rörelsen. Som Mikael Gilljam visat var det omkring hälften av LO:s medlemmar som var positiva till förslaget när det kom upp på den politiska dagordningen i slutet av 1970-talet men när fonderna väl genomfördes hade stödet sjunkit till en fjärdedel (Gilljam 1988). Vänstern förlorade helt enkelt debatten och det folkliga opinionsstödet uteblev. Snarare kom hela diskussionen av många ledande socialdemokrater att ses som en politisk och opinionsmässig black om foten. Det var knappast så att när löntagarfonderna avskaffades i början av 1990-talet av regering Bildt så möttes detta av omfattande protester av några hundratusen löntagare som tog till gator och torg. Begravningen skedde i tysthet och föremålet verkar inte saknas av någon inom den politiska vänstern. Göran Persson var så rädd för själva termen "fonder" att han valde att ta en stor strid med LO alldeles före folkomröstningen om införandet av euron. LO ville ha något de kallade "buffertfonder" om euron infördes för att kompensera att man skulle förlora räntevapnet (i realiteten devalveringsmöjligheten) som en möjlighet att ta till vid ekonomiska kriser, men Göran Persson ville som sagt inte ha något som innehöll ordet "fond" för att detta enligt hans bedömning skulle riskera att stöta bort borgerliga väljare. Löntagarfondsexperimentet har i stora delar de-legitimerat frågan om ekonomisk demokrati (Whyman 2007).

Man kan naturligtvis argumentera för att vänsterns misslyckande beror på att det inte längre behövs något alternativ till den rådande kapitalistiska ordningen. Historien skulle såsom den amerikanske politiske filosofen Francis Fukuyama skrivit ha "tagit slut" i och med den lyckliga äktenskapet mellan marknadsekonomi och representativ liberal demokrati som etablerades som global norm efter Sovjetsystemets kollaps (Fukuyama 1992). Och så är kanske fallet, jag skulle inte hålla det för helt osannlikt (se dock Lewin 2007). Men att "historien tagit slut" trodde man även vid Wienkongressen 1815 då Europas gamla ordning

skulle återupprättas efter den franska revolutionens och Napoleonkrigens tumult. Hade inte historien visat, sade det aristokratiskt-konservativa Europa, att tankarna om ”frihet, jämlikhet och broderskap” och ”deklarationer om mänskliga rättigheter” inte fungerade utan var alldeles orealistiska och dessutom ledde till diktatur, förtryck, krig, giljotineringar ”en masse” och allsköns elände. Det dröjde emellertid inte mer än 33 år så var det dags igen och denna gång hade demokratins och den politiska jämlikhetens idéer fått ett fäste och en praktik som sedan dess visat (med några undantag) sig fungera rätt väl. Den reaktionära restauration efter franska revolutionen som Wienkongressen åstadkom blev en kortvarig sak. Idén om ekonomisk demokratisk kan kanske idag uppfattas som löjeväckande och orealistisk men som Robert Dahl påpekat var detta också den gängse kritiken mot idén att tillämpa demokratins principer på nationalstaten (Dahl 1989, s. 328).

Finns det längre några argument för ekonomisk demokrati

Frågan om ekonomisk demokrati må vara politiskt stendöd för tillfället men låt mig vara inoportun och peka på åtminstone tre ting som i vart fall borde leda till en diskussion inom den demokratiska vänstern Medan det är sant att kapitalismen historiskt sett varit synnerligen tillväxtbefrämjande så rådet det knappast något tvivel om att denna tillväxt av kapital har blivit alltmer ojämnt fördelad (Wright 2006). Det gäller naturligtvis i synnerhet globalt men också i Sverige. Tanken att fria marknader av sig själva skulle skapa ökad ekonomisk jämlikhet har knappast infriats. Särskilt har teorin om ”dynamiska effekter” kommit på skam, dvs att om man bara tillåter marknadskrafterna att slå igenom tillräckligt mycket så kommer de sämst ställda att gynnas proportionellt sätt mera än de bäst ställda. Det andra skälet är att det finns rätt gott om både empirisk forskning och goda teorier som visar att när de anställda på en arbetsplats får ökat inflytande så ökar också både den ekonomiska effektiviteten och de anställdas arbetstillfredsställelse (Miller 1992). Det tredje skälet är att avsaknad av inflytande och kontroll över den egna arbetssituationen förefaller vara tydligt förknippat med utslagning och ohälsa. Epidemologer som t ex Richard Wilkinson menar sig kunna leda i bevis att bristande jämlikhet i allmänhet och då i synnerhet när det gäller arbetsförhållandena har en mycket tydlig negativ inverkan på människors hälsa och inte minst deras livslängd (Wilkinson 2005). Den starka ökning av långa sjukskrivningar och vad som förr benämndes förtidspension som skett i Sverige förefaller ha ett starkt samband med brist på inflytande och känsla delaktighet på arbetsplatsen (Rothstein and Boräng 2006). Det förefaller med andra ord

som om den moderna empiriska forskningen ger Karl Marx gamla teori om alienationens negativa inverkan en hyfsad poängseger.

Från ett statsvetenskapligt perspektiv kan det finnas skäl att peka på att nestorn inom demokratiteori, Robert Dahl, gett ekonomisk demokrati en relativt stort plats i sin argumentation för demokratins primat också inom företag, inte bara i *A Preface to Economic Democracy* från 1985 utan även i sin numera klassiska *Democracy and its Critics* bok från 1989. I den heter det bland annat att:

Work is central to the lives of most people. For most people, it occupies more time than any other activity. Work affects – often decisively - their income, consumption, savings, status, friendships, leisure, health, security, family life, old age, self-esteem, sense of fulfilment and well-being, personal freedom, self-determination, self-development, and innumerable other crucial interests and values. Of all the relations of authority, control, and power in which people are routinely involved, none are as salient, persistent, and important in the daily lives of most persons as those they are subject to at work. What government have such immense consequences for daily life as the government of the workplace? Where could despotism work its effects more insidiously? (Dahl 1989, s 327)

Dahl går vidare i diskussionen och skisserar lite löst på hur en demokrati på företagsnivå skulle kunna försvaras och förordar en experimentell ansats där man prövar sig fram med olika modeller för att se vilka som kan vara funktionsdugliga..

Ekonomisk demokrati som konstitutionellt problem

Mitt tentativa svar på frågan om hur detta intellektuella misslyckande kunnat uppstå alla goda intentioner och ansträngningar till trots är den politiska vänsterns oförmåga och ovilja att tänka i konstitutionella (dvs i statsvetenskapliga) termer. En konstitution är ingenting annat än en samling institutioner och regler som fördelar beslutskompetens och rättigheter i ett samhälle. Det råder t ex i Sverige mycket sällan några stora konflikter om vem som är den rätte beslutsfattaren i olika politiska, sociala och ekonomiska sammanhang eftersom detta är

tämligen väl reglerat dels i grundlagarna och dels i en stor mängd andra lagar. Det bygger naturligtvis på insikten att utan en konstitutionell ordning kan kaos, anarki och okontrollerade och för alla parter förödande maktstrider uppstå mellan olika intressegrupper. Den politiska vänsterns två stora framgångar under de hundra åren, nämligen den representativa demokratin och välfärdsstaten, är just att se som sådana konstitutionella ordningar. Vilka rättigheter medborgarna har är noggrant reglerat liksom vem som har att fatta beslut i olika frågor. När det gäller demokratin är allt som har att göra med rösträtt, valsysteem, yttrandefrihet och rättssäkerhet utomordentligt noggrant specificerat i gällande regelverk. När det uppstår tveksamheter i enskilda tillämpningsfall är det dessutom lika noggrant reglerat vilka instanser som har att besluta om hur lagverket skall tolkas. I denna ordning står dessutom den enskilda individens rättigheter i centrum, inte några kollektivs.

Vänsterns andra stora framgång, den generella välfärdsstaten, är i stora delar organiserad på samma sätt. I den mån den har nått folklig legitimitet har det inte berott på att en må vara välvillig men också maktägande byråkrat kommer hem till varje barnfamilj en gång i månaden och gått igenom deras ekonomi och sett efter vad som finns i frysen och sedan skrivit ut en check på ett vad tjänstemannen uppfattar som ett lämpligt belopp. Istället har vi barnbidrag, fri sjukvård, föräldrapenning och fri skolutbildning som *medborgerliga rättigheter*. Välfärdsstaten av skandinavisk modell kom just till för att ersätta den gamla fattigvårdens behovsprövande (och stigmatiserande) godtycke med en i grunden konstitutionell modell av ett stort knippe sociala/medborgerliga rättigheter. Låt mig citera Gustav Möllers direktiv till en av de centrala socialpolitiska utredningar som han tillsatte 1937:

Karakteristiskt för fattigvården är, att hjälpen utgår efter en fri behovsprövning, vid vilken myndigheternas subjektiva uppfattning om det individuella hjälpbehovet blir bestämmande både för hjälpens art och för dess omfattning. Fattigvårdens 1 § innebär visserligen ett åliggande för kommunerna att tillförsäkra minderåriga och arbetsförmögna vad som erfordras för livsuppehållet, men vid utformningen av denna obligatoriska fattigvård hava de kommunala myndigheterna i praktiken mycket fria händer. ... Under de senaste årtionden har emellertid framvuxit en socialvård, som i nu nämnda avseenden helt skiljer sig från fattigvården. På område efter område hava genom statliga åtgärder anordningar vidtagits, vilka tillförsäkra

envar samhällsmedborgare en rätt till stöd från samhällets sida under vissa i lag eller författning klart angivna och jämförelsevis lätt konstaterbara förutsättningar.⁶

Konstitutionalismens som politiskt recept för ett så pass omfattande projekt som den generella välfärdsstaten har varit så pass framgångsrikt att den politiska vänsterns motståndare i olika höger- och centerpartier i många fall tvingats anamma det för att alls kunna blidka väljarna och nå regeringsmakt. Detta är centralt av ett skäl som Jon Elster fört fram, nämligen att "the main political reforms of the last century have not been supported by instrumental considerations. Rather, they have been carried by social movements anchored in a conception of justice" (Elster 1991, s. 89). Min tolkning av detta är att vänsterns huvudsakliga utilitaristiska argumentering för genomgripande förändringar inom det ekonomiska området har misslyckats just för att de inte grundats i en konstitutionellt utarbetad principiell idé om rättvisa. Den konstitutionella precision i politiken som utmärkt den representativa demokratin och den generella välfärdspolitiken har emellertid helt saknats när det gäller vänsterns hanterade av frågan om ekonomisk demokrati. Istället har denna präglats om en märklig blandning av ytligt önsketänkande, fromma förhoppningar och antiintellektualism, nu senast visat i de stående ovationerna till Naomi Kleins ovan nämnda bok. Ett annat sätt att uttrycka saken är att den politiska vänstern saknat vilja och/eller förmåga att diskutera den demokratiska socialismens *institutionella design*.

Löntagarfonderna är ett bra exempel på detta: Det var genom hela diskussionen av de många förslagen hela tiden oklart på en rad centrala konstitutionella punkter. För det första – vilka företag skulle dessa fonder äga kapital i och vem skulle bestämma detta? För det andra – vad skulle ett sådant ägande konkret ha inneburit för de löntagare som arbetade i dessa (oklart vilka) företag? För det tredje, hur skulle man hantera de orättvisor som skulle komma att uppstå mellan de löntagare som arbetade i de (oklart vilka) företag där fonderna hade (ett oklart vilket) inflytande gentemot de löntagare som stod utanför dessa företag, inklusive alla de som arbetade i den offentliga sektorn (Elster 1991)? Varje form av konstitutionellt tänkande saknades i denna diskussion, inte minst sådant som har att göra med vilka individuella/medborgerliga rättigheter som löntagarförslaget skulle medföra. Vänstern

⁶ Direktiven är från utredningens tillsättning 1937. SOU 1942:56 s. 19.

förlorade och förlorade stort – så stort att det numera förefaller råda ett slags tankeförbud inom socialdemokratin mot att överhuvudtaget resa frågan om ekonomisk demokrati igen.

Man kan med fog fråga sig varför vänstern inte kunnat dra lärdom av sina två stora och som det verkar bestående historiska framgångar. Både när det gäller den representativa demokratin och den generella välfärdsstaten har det ju handlat om att omfördela betydande makt- och ekonomiska resurser från ”de som har” till de ”som inte har”. Varför har det konstitutionella tänkandet just grundat i principer om rättvisa som varit så framgångsrikt när det gäller den representativa demokratin och den generella välfärdspolitiken inte kunnat transformeras till den ekonomiska demokratis område? Det finns säkert många svar på den frågan. Ett av de som jag funnit mest övertygande är Anders Ehnmarks analys av att det finns en konflikt mellan att kämpa för ”befrielse” och att åstadkomma ”frihet”. Befrielse är en fråga om mobilisering medan frihet är en fråga om organisering (Ehnmark 1994). En följd av detta är att stora delar av vänstern, framförallt den som ansett sig ”revolutionär”, saknat intresse för politikens form- och processfrågor vilka ofta i Lenins anda avfärdats som ”borgerlig formalism”.

Man behöver inte tänka särskilt länge för att inse att frågan om ekonomisk demokrati väcker ett stort antal konstitutionella frågor där utformningen av det institutionella regelverket är helt avgörande. Varje utformning av ett ekonomiskt system måste nämligen svara på tre frågor om hur maktfördelningen skall se ut. Dessa är: Vem skall bestämma över vad som skall produceras? Vem skall bestämma hur denna produktion skall organiseras? Vilka skall bestämma över hur det ekonomiska resultatet (både vinster och förluster) skall fördelas?

Men vem skall då bestämma över vad?

En sådan är var beslutsmakten över produktionen/företagen faktiskt skall ligga. Här finns som Kenneth Eliasson visat minst tre alternativ – hos parlamentariska församlingar (riksdag, kommunfullmäktige eller någon särskilt för dessa frågor valt parlament), hos de fackliga organisationerna eller hos de löntagare som arbetar på respektive företag (Eliasson 1996). Om man tänker sig att alla dessa instanser skall ha något inflytande måste det naturligtvis till ett fungerande konstitutionell ordning för att avgöra alla de kompetensvister som kan tänkas uppstå. En andra fråga är vilken roll konsumenterna och deras efterfrågan/preferenser skall

spela? Här finns två ytterligheter – det ena är den rena planekonomin där konsumenternas efterfrågan inte alls spelar någon roll utan vad de skall konsumera bestäms av någon central planeringskommission. Det enda system jag vet som fungerar på detta sätt är det militära där soldaternas kläder, utrustning och mat är i centralt beslutad och där den enskilde soldatens efterfrågan är betydelselös (alla som gjort lumpen minns de långa utrustningslistorna). Man kan tänka sig ett samhälle där det utanför varje hushålls dörr stannar en liten lastbil varje dag eller vecka och lastar av veckans/dagens förnödenheter. Få skulle vilja leva i ett sådant samhälle tror jag. Alternativet är att någon slags konsumentefterfrågan registreras. Det kan då antingen som i de forna sovjetiska systemen ske genom köer. Priserna hålls mycket låga och istället avgörs konsumtionen efter hur lång tid konsumenten stått i kö. Nackdelarna är välkända – att köa är ett slöseri med tid och systemet är mycket långsamt och ineffektivt när det gäller att hantera information om konsumenternas som det visat sig högst föränderliga önskemål. Bland de mest tragikomiska man kan se på det museum i Berlin som kommit till för att beskriva det gamla Östtyskland är centralbyråkraternas patetiska försök att tillfredsställa medborgarnas (inte minst de kvinnligas) skiftande klädsmak. Man kan säga mycket om det forna Östtysklands planeringssystem men särskilt snabbt verkar det inte ha varit.

Det har, som Kenneth Eliasson visat, funnits minst sex olika typer av ekonomisk demokrati på dagordningen, nämligen statssocialism, löntagarfonder, löntagarkooperativ, funktionssocialism, gillesocialism och modeller med företagsdemokrati (Eliasson 1996). Dessa kan indelas i två dimensioner, nämligen om det skall handla om ägarmakt och var den i så fall skall ligga. Vänstern har, inte bara i förslaget om löntagarfonder, varit högst oklar om hur de konstitutionella avvägningarna vad gäller makt, inflytande och rättigheter skulle göras.

Låt mig illustrera detta problem med två enkla tankeexperiment: Ekonomisk demokrati är införd och den har formen av statligt ägande av produktionsmedlen som skall garantera politiskt inflytande över företagen och säkra jobben, vilket varit och i stora drag fortfarande är den dominerande idén inom vänstern (Wright 2006). Ett av dessa företag är en skofabrik. En dag så visar det sig att efterfrågan på de skor som man producerar går kraftigt ned. Det kan bero på förändrad efterfrågan (man gör bara lågklackat men plötsligt vill ”alla” bara ha högklackat....). De anställda vill emellertid inte, trots vädjanden från den av den demokratiskt valda nationella folkförsamlingen tillsätta särskilda exekutivkommittén för produktion av fotbeklådnader, ändra produktionen. Skälet är inte minst att de som arbetar i

skofabriken har skaffat sig en stark identitet som just producenter av fotriktiga skor med tillhörande låga klackar och känner en stark yrkesstolthet i detta. Man väddar till den valda folkförsamlingens (riksdagen?) att få fortsätta producera de fotriktiga skorna och i riksdagsdebatten framförs det många kloka saker om vikten av att gå lågklackat. Den ortopediska expertisen kallas in till utskottsförhör och de kan vittna om det för folkhälsan synnerligen skadliga i att trippa fram på höga klackar. Man beslutar sig för att starta en landsomfattande upplysningskampanj och myndigheten *Forum för fotriktiga fotbeklädnader* (eller kanske *Nationella sekretariatet för fotriktighet*) tillskapas med en rejält tilltagen budget. Landets ortopediska expertis engageras i utformandet av en särskild kampanj som riktas till landets skolungdomar som får rubriken "Fotriktigt är Fotoriktigt" och ett omfattande upplysningsarbete vidtar. Statsministern håller engagerade tal men inget hjälper, konsumenterna vägrar helt enkelt köpa de fotriktiga hälsobringande lågklackade skorna längre.

Frågan som uppkommer är naturligtvis vem som skall bära kostnaderna för de förluster som uppkommer i företaget på grund av att de lågklackade skorna inte går att sälja längre, hur länge de anställda kan framhärda i sin ovilja att möta den förändrade efterfrågan och likväl ha kvar sina arbetstillfällen. Förändringskraven på produktionen kan naturligtvis komma också från ny teknik och/eller starkare konkurrens från mera effektiva producenter. I vänsterns funderingar om ekonomisk demokrati har dessa svåra frågor aldrig tagits på allvar eller varit utsatta för ett konstitutionellt tänkande.

Exempel två handlar om att vi nu har genomfört ekonomisk demokrati på ett helt annat sätt, nämligen att det är löntagarkooperativ som gäller. De anställda äger sina företag antingen direkt eller via att de har lånat kapital av staten eller av enskilda individer (aktier har omvandlats till företagsobligationer, dvs de ger likt statsobligationer ränta/utdelning, kan säljas och köpas men de ger inte innehavarna makt över produktionen på så sätt att det inte finns någon bolagsstämma där aktieägarna utser bolagsstyrelse). Man har helt enkelt vänt på kontraktet mellan kapital och arbete så att det inte längre är kapital som "hyr in" arbete och bestämmer över produktionen utan löntagarna som "hyr in" kapital och därmed själva bestämmer över produktionen, t ex genom att utse företagets styrelse (Ellerman 1992; Rothstein 1984; Rothstein 1991; Rothstein 1992). Löntagarna i kooperativet verkar på en som nu politiskt reglerad marknad och de problem som uppkommer med att hantera förändrade krav på produktionen enligt ovan löses på samma sätt som i nuläget.

Men så uppstår problemet med att efterfrågan på vad företaget produceras plötsligt ökar och man måste anställa ytterligare arbetskraft. Även här uppstår ett antal komplicerade konstitutionella frågor som vilka rättigheter dessa nyanställda i förhållande till det tidigare existerande löntagarkollektivet som varit med kanske från början och byggt upp verksamheten. Skall dessa ha samma rättigheter kan det naturligtvis upplevas som högst orättvist av den ”gamla” löntagargruppen, skall de ha mindre rättigheter blir de med nödvändighet en särställning och det rimmar olyckligt med demokratins mest grundläggande idé som är likabehandling och lika rättigheter. En del av de nyanställda kanske anställs som på korta kontrakt för att möta vad som företagsledningen uppfattar som en högst tillfällig uppgång i efterfrågan. Ett annat problem gäller de löntagare som pensioneras men som rimligen då fortfarande äger en del, eller till och med stora delar, av företaget. Hur skall deras makt och inflytande se ut i förhållande till de som fortsatt arbetar i verksamheten. Vi kan också tänka oss att det uppstår problem med löntagare som inte kan, vill eller förstår vikten av att skaffa ny kompetens, t ex då det sker teknikskiften i produktionen.

Ett ytterligare problem med idén om företagsbaserat löntagarinflytande gäller vad man kan kalla immateriellrätten. Antag att vi är tre personer som får en idé om att starta en ny tidskrift. Våra tankar om dess innehåll och utformning får starkt genomslag och tidskriften går synnerligen väl, försäljningen drar i höjden. För att klara detta behöver vi anställa fem personer som tar hand om ekonomi, administration och distribution. Men då uppstår frågan om dessa, som nu plötsligt är i majoritet också skall bestämma över tidskriftens utformning och innehåll? Enligt den löntagarkooperativa modellen är svaret nog ja, men det skapar kanske problem av ett något oväntat slag. Ytterligare ett problem gäller de enskilda löntagarnas rättigheter gentemot kollektivet i de företag där de arbetar. Det kan t ex gälla frågor om diskriminering, enskilda löntagares inflytande och andra liknande saker (cf. Lima 2007). Kan det finnas fackföreningar, skyddsombud och MBL i ett löntagarstyrt företag?

Det är således inte bara förslaget om löntagarfonder som varit högst oklart vad gäller den konstitutionella precisionen utan det gäller i allra högsta grad vänsterns två andra huvudidéer om hur den ekonomiska demokratin kunde gestalta sig, dvs den syndikalistiskt inspirerade kooperativa idén och den mera leninistiska tanken om ekonomisk demokrati som förstatligande. Men det är just frågor som de ovan nämnda som konstitutionella system är tänkta att hantera, dvs vem som i vilket läge har rätt att besluta om vad. Mitt andra argument

är att för att bli elektoralt framgångsrika och stabila bör sådana system ha sin tyngdpunkt mot individuella/medborgerliga rättigheter. Skälet är enkelt, det är medborgare/individer som röstar och de tenderar att stödja sådant som ger dem tydliga, om än begränsade, rättigheter. Det finns skäl att betona att dessa konstitutionella problem sysselsätter oss idag inom delar av den producerande verksamheten som är offentlig. Vilka individuella rättigheter vi skall ha som patienter i sjukvården, studenter vid universitet, föräldrar till förskolebarn och som vårdtagare är åtminstone delvis klarlagda. Men till frågan om vilka rättigheter löntagarna är tänkta att ha i när den ekonomiska demokratin är genomförd är svaret från vänstern att saken inte är av intresse.

Spekulativa slutord

När t ex den annars så välbetänkta Eric Olin Wright nyligen publicerar en artikel i *New Left Review* om "towards a socialist alternative" lyser dessa konstitutionella frågor helt med sin frånvaro. Det närmaste han kommer är ogenomtänkta idéer om att det civila samhällets organisationer skulle kunna hantera dessa problem i en slags "social ekonomi" där olika lokala kollektiv organiserade produktionen för att tillfredsställa människors behov "directly" men han nämner inget om vad som skall hända om det blir en intressekonflikt producenter och konsumenter enligt ovan om vad dessa behov faktiskt är. Wright erkänner även många av de problem som en sådan ekonomisk ordning skulle kunna innebära, såsom att lokala organisationer kan vara exkluderande, odemokratiska och förtryckande, men han skisserar ingen lösning på hur detta skulle kunna undvikas. Med tanke på Sheri Bermans studie om hur villigt och entusiastiskt de frivilliga organisationerna som fanns i Weimar-Tyskland anslöt sig till den nazistiska nyordningen är detta en rätt så bisarr argumentering från Wrights sida (Berman 1997). Man kan fråga sig vad denna vänsterns ovilja att analysera dessa frågor i ett konstitutionellt perspektiv kommer ifrån och varför man inte tagit intryck av och försökt lära något från det institutionella tänkande som ligger bakom vänsterns två stora framgångar – den representativa demokratin och den generella välfärdsstaten. Låt mig avslutningsvis komma med tre spekulationer. Ett skäl är att den liberala demokratin länge av vänstern sågs som ett utslag av "borgerlig formalism" som egentligen inte hade något tyngre värde. Den "borgerliga demokratin" var av många inom vänstern länge mest sedd som en kuliss för att dölja det verkliga klassförtrycket. En likartad syn fanns också länge vad gällde välfärdsstaten som inte alltför sällan av vänstern avfärdades som en kapitalismens städgumma som tillkommit för att

göra exploatering av lönet arbetet mera uthärdligt och/eller mera svårgenomskådat. Ett tredje skäl, som ligger på en mera basal nivå, är den starka utilitarism som präglat mycket vänsterideologi. I en sådan vänsterutilitarism finns naturligtvis ingen plats för ett konstitutionellt tänkande baserat på individuella rättigheter. Istället kommer all politik att handla om vad som ansetts för tillfället vara bäst för kollektivet (arbetarklassen?) och där kan man inte låta sig hindras av några ”formella” regler om individers rättigheter. Eller som det brukade heta, ”skall man göra omelett, måste man knäcka ägg”, alternativt: ”revolutionen är ingen tejudning”. Det är nog bara ett litet ”understatement” att idag hävda att erfarenheterna av majoritetsmakt utan konstitutionella begränsningar och konstitutionellt säkrade individuella rättigheter knappast har gett mersmak (Mann 2005).

Referenser

- Berman, Sheri. 1997. "Civil Society and the Collapse of the Weimar Republic." *World Politics* 49:401-429.
- Dahl, Robert A. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Ehnmark, Anders. 1994. *Tre essäer om befrielse och frihet*. Stockholm: Norstedt.
- Eliasson, Kenneth. 1996. *LO-ledningen och företagsnämnderna (Diss.)*. Gothenburg: Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Ellerman, David P. 1992. *Property and contract in economics: The case for economic democracy*. Oxford: Blackwell.
- Elster, Jon. 1991. "The Possibility of Rational Politics." in *Political Theory Today*, edited by David Held. Cambridge: Polity Press.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Gilljam, Mikael. 1988. *Svenska folket och löntagarföretagerna*. Lund: Studentlitteratur.
- Klein, Naomi. 2007. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. London: Allen Lane.
- Lewin, Leif. 2007. *Democratic Accountability*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lima, Jacob Carlos. 2007. "Workers' cooperatives in Brazil: Autonomy vs precariousness." *Economic and Industrial Democracy* 28:589-621.
- Mann, Michael. 2005. *The dark side of democracy : explaining ethnic cleansing*. New York: Cambridge University Press.
- Miller, Gary J. 1992. *Managerial Dilemmas. The Political Economy of Hierarchy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nove, Alec. 1983. *The economics of feasible socialism*. London: Allen & Unwin.
- Pitcher, M. Anne. 2007. "What has happened to organized labor in southern Africa?" *International Labor and Working-Class History*:134-160.
- Pollin, Robert. 2007. "Resurrection of the Rentier (a review of Andrew Glyn's "Capitalism Unleashed. Finance, Globalization and Welfare")." *New Left Review* 46:140-153.
- Rosén, Anders (Ed.). 2006. *Vägval Vänster*. Stockholm: Premiss.
- Rothstein, Bo. 1984. "På spaning efter den socialism som flytt. Kapital och självstyre." *Zenit* 1984:50-62.

- . 1991. "Social rättvisa, marknad och politikens möjligheter." *Zenit* 1991:4-12.
- . 1992. "Social Justice and State Capacity." *Politics & Society* 20:101-126.
- Rothstein, Bo, and Frida Boräng. 2006. "Dags att dra in guldklockorna: Om rörlighet och sjukfrånvaron på den svenska arbetsmarknaden." in *Arbetsrätt, rörlighet och tillväxt*, edited by Daniel Rauhut and Björn Falkenhall. Stockholm: Institutet för tillväxtpolitiska studier.
- Therborn, Göran. 2007. "After Dialectics: Radical Social Theory in a Post-Communist World." *New Left Review* 43:63-114.
- Whyman, Philip B. 2007. "The case for the Swedish wage-earner funds: a Post Keynesian solution to the dynamic inefficiency of capitalism through the socialization of investment." *Journal of Post Keynesian Economics* 30:227-258.
- Wilkinson, Richard G. 2005. *The impact of inequality : how to make sick societies healthier*. New York: New Press.
- Wright, Erik Olin. 2006. "Compass Points: Towards a Socialist Alternative." *New Left Review* 41:93-124.